

Víznevek a Felső-Vicsegda területén

A víznevek a földrajzi nevek közé tartoznak, és egy adott ország vagy régió területén levő természetes vagy mesterséges vízrajzi alakulatok elnevezésére szolgálnak. Mivel kutatásunk tárgya távol esik tengerektől és óceánoktól, ezért ebben a munkában szárazföldi álló- és folyóvizekkel kapcsolatos szókinccsel fogunk foglalkozni: folyók, patakok, tavak és csatornák neveivel.

A Vicsegda Oroszország európai része északkeleti vidékének legnagyobb folyója. A folyó nagyobbik része a Komi Köztársaság központi területeit szeli át keletről nyugatra. A Vicsegda felső részének és nagyszámú mellékfolyóinak a medencéjében két nagy közigazgatási terület helyezkedik el: a kortkeroszi és az uszty-kulomi, melyeknek őslakossága a komi nyelv felső-vicsegdai nyelvjárását beszéli (ATU; VVD).

Az itt vizsgált vízrajzi szókinccs két kategóriára osztható:

1. földrajzi (vízrajzi) fogalmakként használható köznevek;
2. tulajdonképpeni víznevek.

1. Az első csoportba azok a szavak tartoznak, amelyek fogalmi-tárgyi elnevezést szolgálnak, azaz rámutatnak arra, hogy az általuk elnevezett reália a földrajzi alakulatok melyik csoportjához tartozik, például *ju* 'folyó', *šor* 'patak', *tj* 'tó'. Ide tartoznak a fajtakon belüli megkülönböztetést lehetővé tevő szavak is, amelyek abban különböznek a fenti fogalmaktól, hogy az egy típushoz tartozó osztályok azonos sajátosságait jelölik meg: *va* 'nagy folyó' (vö.: *ju* 'folyó általában'), *jol* 'erdei patak' (vö.: *šor* 'patak általában'), *gep* 'kicsi tó', *vad* 'vízlefolyás nélküli, lapos partú tó' (vö.: *tj* 'tó általában'). Lexikai-szemantikai szempontból ez a csoport nagyjából nem különbözik az általánosan használt köznevektől, ezért mint a szakszókinccs többi típusa is (állattani, növényteni, embertani szókészlet) mind a köznyelvi, mind a nyelvjárási szókinccset bemutató szótárakban megtalálható.

Eredetét tekintve a vízrajzi szókészlet nagyobb része a belső keletkezésű szókinccsbe tartozik. Jövevényszó csak néhány van közöttük, amelyeket az oroszból vettek át, például *kl'uč* 'forrás', *prud* 'mesterséges kis tó'. A *kurja* 'öböl' szó tekintetében két ellentétes vélemény létezik. A kutatók egy része ezt a szót eredeti kominak tekinti, amely átment néhány orosz nyelvjárásba, míg mások éppen fordítva orosz kölcsönzésnek tartják (KESzK: 147).

A komi vízrajzi szókészletnek a következő rétegei vannak:

Uráli alapnyelvi eredetű szavak: *tj* 'tó' (kp. *tj*, vtj. *tj*, magyar *tó*, vog. *tō*, nyenyec *tō*, szöl. *to*) (KESzK: 292; Rédei 1988: 533), *ju* 'folyó' (kp. *ju*, vtj. *ju-šur*, fi. *joki*, md. *šov* 'a Miksa folyó mellékfolyója', magyar *jó* (földrajzi nevekben), vog. *jā*, nyenyec *jahā*) (KESzK: 334; Rédei 1988: 99)

Finnugor alapnyelvi eredetű: *šor* 'patak' (kp. *šor*, vtj. *šur* 'folyó', magyar *ér*) (KESzK: 322; Rédei 1988: 499)

Finn-permi alapnyelvi eredetű: *vož* 'mellékfolyó' (kp. *vož*, md. *užo, uža* 'sarok', cser. *waž, wož* 'elágazás helye') (KESzK: 60; Rédei 1988: 825)

Permi alapnyelvi eredetű: *jiv* 'folyó felső folyása és annak vidéke' (kp. *jiv*, vtj *jil*) (KESzK: 113)

Őskomi eredetű: *vad* 'erdei tó' (kp. *vad*) (KRK: 77; KPRSz: 52)

Komi-zürjén belső születésű: *jol* 'erdei patak' (KRK: 211). Az ebbe a csoportba tartozó szavakat csak a mai komi-zürjén irodalmi nyelvben és nyelvjárásokban használják, nekik nincsenek megfelelőek sem közeli sem távoli rokon nyelvekben.

Szerkezetük szerint vízrajzi szavak lehetnek:

1. egyszerű szavak: a) tőszavak: *jir* 'mély gödör folyó vagy tó fenekén', b) képzett szavak: *pjd-es* 'fenék';
2. összetett szavak: *tjkola* 'folyó régi medre, ami tóvá alakult';
3. szókapcsolatok: *va njr* 'folyó legmélyebb része, meder hajózható része'.

A fent tárgyalt vízrajzi közsavak főfunkciója vízrajzi alakulatok általános sajátosságainak megnevezése anélkül, hogy kiemelnék vagy rögzítenék egy adott típusba tartozó objektum sajátosságait. Ezért a vízrajzi fogalmak csoportjához tartozó szókészletet nem nagyszámú, nem foglal magába húsz-harminc szónál többet.

2. A második kategóriába tartozó szavak, azaz a tulajdonképpeni víznevek segítségével vízrajzi alakulatok elnevezése történik. Saját funkciójuk szerint az adott szavak a tulajdonnevek csoportjához tartoznak és általában nem találhatók meg a szótárakban, vagy ha mégis, akkor csak függelékként, l. például: *Komi Köztársaság földrajzi nevei* (KRK, 786–801), *Felső Vicsegda földrajzi neveinek listája* (VVD, 235–253). Mennyiségét tekintve ez a csoport lényegesen nagyobb, mint az előző, mivel mérete attól függ, mennyire nagy az a terület, ahol funkcionálnak, illetve attól, mennyire nagy ezen a területen az elnevezendő objektumok száma. Ennek megfelelően az ebbe a csoportba tartozó egységek száma meghaladhatja a néhány százat, sőt akár a néhány ezret is.

A tulajdonképpeni víznevek egy részét (szerkezetük szerint ezek általában egyszerű víznevek) nem lehet a komi anyagból származtatni, mert ezeket obi ugor nyelveket beszélő népek (nagyjából vogulok = mansyik) teremtették, akik a Vicsegda felső folyása mentén éltek, amíg oda nem települtek a mai komi-zürjének ősei. Az ilyen víznevek alapvető tömegét a nagyobb és közepes folyók nevei teszik ki: *Voč', Vel', Lgkč'im, Nam, N'umjd, Ugdim, In* stb. Az ide sorolható szavakat a komi toponímiái szótárakban a következő vogul vagy osztják példákban szarmaztatják: *vač', voč', vož* 'város', *os's'a* 'szűk, keskeny', *vol'* 'folyó(meder)szakasz', *loh* 'folyó, tó öble', *logh, loh* 'mély gödör folyó vagy tó fenekén, meredek part', *numi* 'felső', *uhtjng* 'húzó, toló', *un* 'nagy'. (Turkin 1986: 22, 63; Afanaszjev 1996: 48, 50, 92, 110, 116, 147, 162).

Néhány későbbi keletkezésű elnevezés az orosz nyelvből származik, például *Prup* < orosz *porub, porubka* 'erdőirtás helye' (Turkin 1986: 94; Afanaszjev 1996: 127), *Kanava* 'Északi Jekatyerina-csatorna' < orosz *kanava* 'csatorna, ásott vízi út' (Dalj 1989: 83).

Az egyszerű, egy szóból álló eredeti komi víznevek általában közsavakból származnak: *Kuzeb* (a Vicsegda jobboldali mellékfolyója) < *kuz* '(mezei) zsurló', *Puzla* (a Vicsegda baloldali mellékfolyója) < *puzla* 'iszap, hínár, homok rétege, ingatag homokos folyófenék'.

Az összetett elnevezések két- vagy többtagúak lehetnek: *Asivvož* (*asiv* 'kelet, keleti', *vož* 'mellékfolyó'), *Verč'er* (*ver* 'erdő, erdei', *č'er* 'mellékfolyó'), *Rakakua* (*raka* 'varjú', *kua* 'kunyhó'), *Šojnatj* (*šojna* 'temető', *tj* 'tó'), *Jegburn'ašor* (*jeg* 'tej, tejes', *burn'a* 'faedény', *šor* 'patak'), *N'ureus'anšor* (*n'ure* 'mocsárba', *us'an* 'eső', *šor* 'patak'), *Disajjol'* (*di* 'sziget', *saj* 'mögött', *jol'* 'patak').

A tárgyalt szókészlet rendszerében vannak elliptikus elnevezések is, amelyek szerkezetéből egy összetevő hiányzik: *Pomes* ('gát') – hiányzik a *ju* 'folyó' szó, *Pjvs'ana* ('szaunával') – *tj* 'tó' szó kiesett, *Sanka* ('rozsomák') – hiányzik a *ju* 'folyó' szó, *Tarkojta* (szó szerint: 'nyírfajdkakas dürgés helyével') – hiányzik a *jol'* 'patak' szó, *Šojnatj* ('temetői tó') – az elnevezés közepéből kiesett a *jag* 'túlevelű erdő' szó.

A legtöbb eredeti komi víznév szerkezetében, illetve néhány kölcsönzöttben is, főtagként *-va*, *-ju*, *-šor*, *-jol'*, *-tj* található, amelyek önállóan vízrajzi fogalmakként szerepelhetnek: *Ežva* 'Vicsegda folyó', *Rasju* (Nivšera mellékfolyója), *Ižidšor* (Pomos mellékfolyója), *Min'ajol'* (Kulom mellékfolyója), *Dontj* (tó neve).

Az összetételek előtagjai különböző szófajúak lehetnek. Sokuk melléknévi előtagú összetétel.

A minőségjelzői előtagú összetett víznevek közé a következő elnevezések tartoznak: *Burķem* (*bur* 'jó'), *Vižšor* (*viž* 'zöld'), *S'edti* (*s'ed* 'fekete'), *Kuz'tj* (*kuz* 'hosszú'), *žol'aol* (*žol'a* 'kicsi'), *L'apkidjol'* (*l'apkid* 'sekély'), *Kosjol'* (*kos* 'száraz, sekély vizű'), *Ižidšor* (*ižid* 'nagy') stb.

Birtokos melléknévet tartalmazó víznevek: *Jokišavad* (*jokiša* 'sügér'), *Ežinatj* (*ežina* 'kikötővel ellátott'), *Izjajol'* (*izja* 'köves') *Turunašor* (*turuna* 'füves'), *Oškašor* (*oška* 'medve'), *Dijašor* (*dija* 'szigettel ellátott').

Főnévi melléktagú összetételből álló víznevek: *Verju* (*ver* 'erdő'), *Jenju* (*jen* 'isten'), *Kukjol'* (*kuk* 'borjú'), *Ljmvja* (*ljm* 'hó'), *L'emju* (*l'em* 'zelnicegy'), *Paslušor* (*pasluk* 'pásztor'), *Pel'sašor* (*pel'sa* 'kis kád, sajtár, dézsa').

Igenevet tartalmazó víznevek: *Zurganjol'* (*zurgan* 'lökdöső, ütő, csapó'), *Kebanjol'* (*keban* 'átgázolható'), *Sotč'emšor* (*sotč'em* 'elégett'), *Torkanašor* (*torkana* 'megzavaró, zavarba hozó'), *Č'eč'alanašor* (*č'eč'alana* 'ugró'), *Juvanti* (*juvan* 'ivó-, iható').

Számnevet tartalmazó: *Pervojšor* (*pervoj* 'első'), *Mędšor* (*męd* 'második'), *Kojmędšor* (*kojmęd* 'harmadik').

A két vagy több részből álló víznevek szemantikai tartalma átlátható, könnyen megérthető és a legtöbb esetben összekapcsolható a megnevezendő vízi objektum sajátosságaival. E szempont szerint a víznevek egész tömegét a következő típusokra lehet osztani:

Olyan elnevezések, amelyekben tükröződnek a vízi objektumok természeti sajátosságai, például a víz színe és minősége: *Vajuvanti* (*vajuvan* 'ivó-, iható víz'), *Vižšor* (*viž* 'zöld'), *Iskatj* (*is* 'illat, szag'), *Simjol'* (*sim* 'rozsa, rozsdás'), *Sis'ju* (*sis* 'rothadt'), *S'edti* (*s'ed* 'fekete') stb.

Olyan elnevezések, amelyek kiemelik a vízrajzi alakulat vízfolyásának karakterét, hogy mennyire bővizű, hajózható-e: *Č'evjol'* (*č'ev* 'csendes, nyugodt'), *Borganšor* (*borgan* 'csörgedező, mormoló'), *Kosju* (*kos* 'száraz, megszárad'), *L'apkidjol'* (*l'apkid* 'sekély'), *Kebanjol'* (*keban* 'átgázolható'), *Pjžajol'* (szó szerint: 'csónaki patak'), *Č'eč'alanašor* (szó szerint: 'ugró patak').

Néhány elnevezésben jelen vannak a megnevezendő tárgy értékelését adó elemek, például *Burķem* (Vol' mellékfolyója, *bur* 'jó'), *L'okšor* (Derevjanka mellékfolyója, *l'ok* 'rossz'), *Mič'ajol'* (Voč' mellékfolyója, *mič'a* 'szép').

Az adott objektum méretére és alakjára mutató elnevezések: *žol'a Kadam* (Kicsi Kadam tó,

žol'a 'kicsi'), *lžid Kadam* (Nagy Kadam tó, *lžid* 'nagy'), *Kuz'ti* (*kuz* 'hosszú'), *Č'ukl'ašor* (*č'ukl'a* 'tekervényes, kanyargós'), *Orolati* (szó szerint: 'tó átkötéssel, áthidalással'), *Č'egemkurja* (*č'egem* 'eltörött', a Vicsegda egy éles kanyarulatában lévő öböl neve) stb.

Folyómeder sajátosságait kiemelő elnevezések: *Izjajol'* (*izja* 'köves'), *Gurkesšor* (szó szerint: 'patak mély gödrökkel a fenekén').

Olyan elnevezések, amelyek szerkezetében ott élő víziállatokra mutató elemek vannak: *Vurdajol'* (*vurd* 'vidra'), *Gič'ati* (*gič* 'kárász'), *Kebasajol'* (*kebas* 'maréna').

Annak a területnek, ahol a vízrajzi alakulat elhelyezkedik állat- és növényvilágára utaló elnevezések: *L'emju* (*l'em* 'zelnicemeggy'), *Rasšor* (*ras* 'liget'), *Susajol'* (*sus* 'cédrusfa'), *Kjrnjšaju* (*kjrnjš* 'holló'), *Oškašor* (*oš* 'medve'), *Urjol'* (*ur* 'mókus').

A vízrajzi objektum elhelyezkedésére utaló elnevezések. Tájékoztató elemek lehetnek megfelelő világtájak, más vízrajzi vagy szárazföldi alakulatok: *Asivvož* (szó szerint: 'keleti mellékfolyó', az Ujup folyó komi neve), *Vojvož* (szó szerint: 'északi mellékfolyó', Pomos folyó mellékfolyója), *Ritjivož* (szó szerint: 'nyugati mellékfolyó', Odju mellékfolyója), *Viljs S'edjol'* ('Felső S'edjol'), *Dinjol'* ('torkolatban levő patak', Pemos mellékfolyója), *Keresbokšor* ('magaslat mellett folyó patak', Derevjanka folyó mellékfolyója).

A következő elnevezések az elnevezendő objektum emberi tevékenység eredményeivel való kapcsolatát hangsúlyozzák: *Poskašor* ('híddal ellátott folyó'), *Pjvs'anati* ('szaunával ellátott tó'). Az ilyen típusú víznevekben határozótagként gyakran személynevek szerepelnek, amelyek birtokos viszonyt fejeznek ki: *Eš'ipgep* ('József tava'), *Pašjol'* ('Pál patakja'), *Gabešor* ('Gábor folyója'). Néhány esetben ehhez hasonló elnevezések keletkeznek valamilyen helységnév használatakor is: *Il'lašor* (ilyen elnevezésű folyó Il'as'ikt nevű falu területén folyik, amelyet az első lakójának neve – Il'a – után neveztek el), *N'ikenjol'* (ugyanígy a patak az első lakója – N'iken – szerint elnevezett N'ikens'ikt falu területén folyik).

Olyan víznevek, amelyek szemantikája valamilyen, az adott vízi alakulat területén történt esettel, történéssel kapcsolódik: *Oššedemšor* ('patak, amely mellett medvét fogtak'), *Męsvjemšor* ('patak, ahol egy tehén vízbe fulladt') stb.

Befejezésül említendő, hogy némely vízrajzi közszavak, amelyeket jelzői előtag nélkül használnak, néha konkrétan egy adott területen egyes számban levő objektumok elnevezésére használatosak: *Ju* ('Derevjanka folyó'), *Ti* ('Derevjanskoje tó'), *Jol'* (Vicsegda mellékfolyója). Mellékfunkciójukat tekintve ezek a szavak vízrajzi közszavak maradnak, de ugyanakkor a tulajdonképpeni víznevekhez is sorolhatók.

A Felső-Vicsegda medencéje területén levő vízrajzi alakulatok egész sorának, elsősorban a nagyobbaknak, két elnevezése létezik párhuzamosan: az egyik nem hivatalos és általában a helyi lakosság szóbeli nyelvében használható, míg a másik a hivatalos elnevezés, és mind a szóbeli, mind az írásbeli nyelvben (különböző dokumentumok, földrajzi térképek, útmutató táblák) megtalálható: Ežva – Vicsegda, Keťjem – Kel'tma, N'jjs'erju – N'ivšera stb.

Összegezve elmondhatjuk, hogy a Felső-Vicsegda mellékének víznevei önálló rendszert alkotnak, amely két alapvető strukturális összetevőből áll. Az első, vagyis a vízrajzi fogalmakként használható köznevek a Komi Köztársaság egész területén azonosak és megfelelőik megtalálhatók a rokon nyelvekben is. A másik, a tulajdonképpeni víznevek csoportja lényegesen nagyobb mennyiségű szót foglal magába. Ehhez a csoporthoz tartoznak a fentebb áttekintett lexikai csoportok, amelyek tükrözik az általuk megnevezett reáliák egyéni jellegzetességeit csakúgy, mint az adott nyelvjárás fonetikai és lexikai sajátosságait.

Rövidítések

кр. – komi-permják; cser. – cseremisiz (mari); fi. – finn; md. – mordvin; szöl. – szölkup; vog. – vogul (manysi); vtj. – votják (udmurt).

Irodalom

- AFANASZJEV 1996: Афанасьев, А. П. Топонимия Республики Коми. Словарь – справочник. Коми книжное издательство, Сыктывкар.
- ATU: Административно-территориальное и муниципальное устройство Республики Коми (на 1 августа 2006 года). Издание шестое официальное. Сыктывкар. 2006
- VVD: Сорвачева, В. А. – Сахарова, М. А. – Гуляев, Е. С. Верхневычегодский диалект коми языка. Коми книжное издательство, Сыктывкар. 1966.
- DAL 1989: Даль, В. Толковый словарь живого великорусского языка. Том II. И–О. Русский язык, Москва.
- KPR Sz: Баталова, Р. М. – Кривощекова-Гатман, А. С. Коми-пермятско–русский словарь. Русский язык, Москва. 1985
- KRK: Безносилова, Л. М. – Айбабина, Е. А. – Коснырева, Р. И. Коми – роч кывчукӧр. Коми книжное издательство, Сыктывкар. 2002.
- KESzK: Лыткин, В. И. – Гуляев, Е. С. Краткий этимологический словарь коми языка. Наука, Москва. 1970.
- TURKIN 1986: Туркин, А. И. Топонимический словарь Коми АССР. Коми книжное издательство, Сыктывкар.
- RÉDEI 1988: Rédei, Karoly (Hrsg), Uralisches Etymologisches Wörterbuch I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest.